

ՀՏԴ: 929:891.981 Մխիթար Սեբաստացի+378(=919.81)(45)

DOI: 10.54503/0135-0536-2026.1-82

ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑՈՒ
ԾՆՆԴՅԱՆ 350-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹՎ

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՌԱՀՎԻՐԱՆ.
ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ*

ԹԱԹՈՒԼ ԱՍՈՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Մխիթար Սեբաստացի, Մխիթարյան միաբանություն, գրաբար, աշխարհաբար, բառգիրք, բառարանագրություն, արևմտահայերեն, քերականություն, արբահայր, կաթոլիկներ:

Ամփոփում

Մխիթարյան միաբանության հիմնադիր Մխիթար Սեբաստացու (1676–1749) և նրա աշակերտների ուշադրության կենտրոնում հայոց լեզուն էր, և հենց այս բնագավառում նրանք հասան աննախադեպ հաջողությունների: Փաստ է, որ ինչպես ժամանակի նշանավոր հայագետները, այնպես էլ Սեբաստացին հիմնականում հետաքրքրվում էին գրաբարով՝ գրեթե ուշադրություն չդարձնելով աշխարհաբարին, սակայն առաջինը հենց նա էր, որ հաղթահարելով մտավորականության խիստ անբարեհաճ վերաբերմունքը աշխարհաբարի նկատմամբ՝ ստեղծեց նոր ձևավորվող լեզվատրակի՝ արևմտահայերենի առաջին քերականությունը՝ հորդորելով զբաղվել հայերենի այդ նոր դրսևորման զարգացման, մաքրության և կանոնարկման աշխատանքներով, միաժամանակ խորհուրդ տալով տեսադաշտից բաց չթողնել գրաբարը և այն լատիներանություններից մաքրելու գերակա խնդիրը:

Հայ գիտական բառարանագրության սկզբնավորումը ևս կապվում է Սեբաստացու անվան հետ: Նա էր, որ եվրոպական մակարդակի բարձրացրեց հայ բառարանագրությունը, մշակեց նոր սկզբունքներ՝ բառարանների կազմության առումով, որոնք կիրառեցին և զարգացրին Միաբանության անդամները:

Սեբաստացին մեծ ներդրում ունեցավ լուսավորության տարածման, մանուկների կրթության կազմակերպման, կրթական համակարգի ներդրման գործըն-

* Ներկայացվել է 22. II. 2026 թ., գրախոսվել է 16. III. 2026 թ., ընդունվել է տպագրության 20. III. 2026 թ.:

© Հեղինակ/ներ, 2026: Հասանելի է Creative Commons Attribution 4.0 Licence-ին համապատասխան:

թացներում: Նվիրյալ հայորդին բացեց առաջին դպրոցներն ու դարձավ արևմտահայերենի առաջին դասագրքի հեղինակը, իսկ հետագայում Միաբանության անդամները, շարունակելով իրենց արբահոր գործը, կազմեցին և հրատարակեցին բազմաթիվ դասագրքեր, քերականություններ, բառարաններ, կատարեցին մինչ օրս իրենց նշանակությունը չկորցրած գիտական հետազոտություններ, ստեղծեցին գրական երկեր, արեցին բազմաթիվ թարգմանություններ թե՛ անտիկ շրջանի, թե՛ եվրոպական գրողների ստեղծագործություններից: Ի վերջո, նրանց շնորհիվ հայ ժողովուրդը կապվեց եվրոպական մշակույթին:

Դժվարին, հակասական, բայց և վերելք ենթադրող մթնոլորտում է Մ. Սեբաստացին, հաղթահարելով աներևակայելի կենցաղային, սոցիալական, քաղաքական, կրոնական բազմաթիվ խոչընդոտներ, համառ ջանքերի շնորհիվ ստեղծում իր միաբանությունը, որը, XVIII դարից սկսած, ծավալում է բեղուն գործունեություն և դառնում հայ մշակութային կյանքը վերածնողներից մեկը՝ խորապես նպաստելով հայոց ազգային ինքնության պահպանմանը, կրթամշակութային առաջընթացին՝ թողնելով խոր հետք հայոց հոգևոր զարգացման պատմության մեջ:

Նախաբան

Պատմական ճակատագրի բերումով հայ մշակութային կենտրոնները ստեղծվում էին XVII–XVIII դարերում արդեն բավականին կազմակերպված և կայուն կենսակերպ ունեցող հայկական գաղթօջախներում: Կրթամշակութային աշխուժացում էր նկատվում Լվովում, Ամստերդամում, Նոր Զուդայում: Իսկական կենտրոնների էին վերածվել Կոստանդնուպոլիսն ու Վենետիկը:

Ահա այսպիսի վճռորոշ ժամանակաշրջանում ասպարեզ իջավ Մխիթար Սեբաստացին՝ հայ ազգային մտածողությունը կրող գործիչն ու նշանավոր հայերենագետը: Նրա անձնուրաց գործունեությունը մեծ ազդեցություն է ունեցել հայ մշակույթի, գիտության և կրթության զարգացման վրա: Հայրենասեր գործչի հիմնական նպատակը հայ ժողովրդի հոգևոր ու մտավոր վերածնունդն էր կրթության և գիտության միջոցով: Մեծագույն ջանքերի գնով հիմնադրում է Մխիթարյան միաբանությունը, այն սկզբում գործում էր Կ. Պոլսում, ապա տեղափոխվում է Վենետիկ՝ Սուրբ Ղազար կղզի¹ դառնալով հայագիտության խոշոր

¹ Ստեփանոս վարդապետ Մելքոնյանը, Սեբաստացու մահվանից հետո ընտրվելով Միաբանության արբահայր, ձեռնամուխ է լինում Միաբանության կանոնադրության փոփոխությանը, որի քննարկման ժամանակ առաջարկվում է վերահաստատել հին Սահմանադրությունը: Փոխադարձ համաձայնություն չի կայանում, որի հետևանքով մի քանի միաբաններ հեռանում են Վենետիկից և հանգրվանում Տրիեստում: 1811 թ. հունիսի 8-ին Ավստրիայի թագավոր Ֆրանցիսկոս I-ի հրամա-

Պատմամանկավարժական հանդես • Историко-филологический журнал • 2026 № 1

կենտրոն: Սեբաստացին և նրա հետևողությամբ Միաբանության մյուս անդամները տքնաջան ու համբերատար աշխատանքով հարստացրին հայագիտությունը եզակի գիտական հետազոտություններով, որոնց մեծ մասը սկիզբ և հիմք հանդիսացավ հայագիտության որոշ ոլորտների հետագա զարգացման համար:

Կյանքը: Միաբանության ստեղծումը

Մ. Սեբաստացին ծնվել է Սեբաստիայի Հողդար արվարձանում 1676 թվականի փետրվարի 7-ին²: Մկրտելիս նրան կոչում են պապի անունով՝ Մանուկ:

Հայրը՝ Պետրոս Մանուկյանը, վաճառականությամբ էր զբաղվում և հաճախ էր բացակայում տանից, ուստի մանկան դաստիարակությամբ զբաղվում էր մայրը՝ Շահրիստան Մանուկյանը: Աստվածավախ մոր ու միջավայրի ազդեցությամբ երեխայի մեջ վաղ հասակից ձևավորվում են կրոնական զգացումներ: Հինգ տարեկանում գրել-կարդալ է սովորում տեղի քահանայի մոտ, այնուհետև ուսումը շարունակում է երկու կույս քույրերի՝ Մանասեի և Մարիամի մոտ, որոնց հոգևոր առաջնորդ Հարություն քահանայից սովորում է եկեղեցական երաժշտություն: Քույրերի խստակենցաղ ճգնավորությունը և կրոնամիստիկական պահվածքը նրա մեջ առաջացնում են կրոնավոր դառնալու ցանկություն: Հետագայում տասնհինգամյա Մանուկը դառնում է Սբ. Նշան վանքի սան, Անանիա եպիսկոպոսը նրան ձեռնադրում է սարկավագ և անվանակոչում Մխիթար: Ուսումնատենչությունը, գիտության նկատմամբ հակումը նրան մղում են մտավոր ու հոգևոր ինքնազարգացման: Ուստի Էջմիածնի Մայր աթոռից Սեբաստիա եկած նվիրակ Միքայել արքեպիսկոպոսի՝ իրեն աշակերտելու և Էջմիածնում կրթվելու առաջարկը Մխիթարն ընդունում է ուրախությամբ: Էջմիածնում, սակայն, արքեպիսկոպոսը նրան պահում է որպես սպասավոր: Մխիթարի հուսախաբությունը կատարյալ էր: Նա որոշում է հեռանալ, ինչ գնով էլ լինի: Պայմանավորվելով ուխտի եկած իր հայրենակից Ստեփանոսի հետ՝ լքում է Էջմիածինը, գնում է Խոր վիրապ, իսկ հետո՝ Սևան: Այստեղ երկար չի մնում, գնում է Բասեն, ուր Սբ. Աստվածածնի վանքում ստանձնում է այդտեղ սովորող պատանիների ուսուցման ու դաստիարակության գործը: Այդ ընթացքում Մխիթարը Մելիքսեթ եպիսկոպոսի ընկերակցությամբ շրջում է մոտակա գավառները և հնարավորություն է ստանում քարոզելու ժողովրդի մեջ: Շուտով նա որոշում է վերադառնալ Սեբաստիա: Կարինում քարավանի սպասելիս իջևանում է իր բարեկամի տանը, որը ուխտագնացություն էր կատարել դեպի Հոռն և Մխիթարին ոգևորված պատմում է այնտեղ ծաղկող քրիստոնեության,

նագրով պաշտոնապես ստեղծվում է նոր միաբանություն, որը հետագայում տեղափոխվում է Վիեննա՝ ճանաչվելով որպես Վիեննայի Մխիթարյան միաբանություն: 2001 թ. Մխիթարյան միաբանության 300-ամյակի օրերին երկու միաբանությունները միավորվում են (տե՛ս Ա ս ո յ ա ն. 2001, 12–13):

² Կենսագրական առաջին ճշգրիտ տեղեկությունները տե՛ս Ա գ ո ն ց. 1810: Մ. Սեբաստացու և Միաբանության վերաբերյալ առաջին համակարգված գիտական կենսագրությունը և պատմությունը՝ կազմված ձեռագիր և տպագիր աղբյուրների տվյալների վրա, տե՛ս Թ ո Ր ո ս ե ա ն. 1901:

գիտության ու մշակույթի զարգացման բարձր մակարդակի մասին: Շուտ տպավորվող Մխիթարը որոշում է մի օր անպայման լինել Հռոմում, սակայն Սեբաստիայում հոգեկան ծանր ապրումների հետևանքով կորցնում է տեսողությունը, որը միայն երկարատև բուժումից հետո է վերականգնվում:

Այնուհետև Մխիթարը Հովնան վարդապետի հետ գնում է Երուսաղեմ: Հալեպում բարեկամանում է կաթոլիկ հայր Բովոլիերի, ապա Սսի կաթողիկոս Գրիգոր Պիծակի հետ, որոնք նույնպես ուզում էին գնալ Իտալիա: Ճանապարհին նա սաստիկ հիվանդանում է դեղնախտով, մնում Կիպրոսում և ապա վերադառնում Սեբաստիա:

Անընդհատ ճանապարհորդելով վայրից վայր՝ Մխիթարը մոտիկից է շփվում ժողովրդի հետ, խորամուխ լինում նրա հոգսերի մեջ, իր իսկ փորձով հասկանում է, որ ժողովուրդը, ազգն ընդհանրապես, թաղված է տգիտության ճահճում և այնտեղից նրան դուրս բերելու համար անհրաժեշտ են հոգևոր ու մտավոր ուժերի գերլարում և կենտրոնացում: Այս ընթացքում էլ հղանում է միաբանություն ստեղծելու գաղափարը: Միաբանությունը կազմված պիտի լիներ ուսյալ քահանաներից, որոնք իրենց գործունեությունը կնպատակաուղղեին ազգի զարգացմանն ու լուսավորմանը:

Իր այս գաղափարն իրականացնելու համար Մխիթարն առաջնորդ էր փնտրում: Նա գալիս է Կ. Պոլիս, հանդիպում ժամանակի զարգացած հոգևորականներից մեկի՝ Խաչատուր Կարնեցի վարդապետի հետ, ներկայացնում իր մտադրությունն ու ծրագրերը: Կարնեցին, բարձր գնահատելով Մխիթարի գաղափարները, հրաժարվում է միաբանությունն առաջնորդելուց: Ապագա մեծ գործիչը չի վիստվում. նա վճռել էր ամեն գնով իրագործել իր ազգանպաստ գաղափարները:

Միաբանության համար աշակերտներ ու աջակիցներ հավաքելու նպատակով Մխիթարը այցելում է Սինոպ, Սամսոն, Մարզվան, Թոքատ: Իր ծրագրերը քննարկում է Կարմիր վանքի առաջնորդ Մարգար եպիսկոպոսի հետ՝ վերջինիս առաջարկելով դառնալ ստեղծվելիք միաբանության առաջնորդ, սակայն նորից մերժում է ստանում:

1700 թ. Մխիթարը վերադառնում է Կ. Պոլիս, փորձում հաշտեցնել լուսավորչական և կաթոլիկ հայերի միջև ծագած հակասությունները, սակայն ապարդյուն: 1701 թ. սեպտեմբերի 8-ին նա հավաքում է իր 10 աշակերտներին և պարզաբանում ստեղծվելիք միաբանության նպատակները, որոնք ձևակերպվում են հետևյալ կերպ. ծառայել հայ ազգին, նրա կրոնական, բարոյական և մտավոր վերելքին:

Պետք է ասել, որ հենց այդ օրն էլ ոչ պաշտոնապես ծնվում է Մխիթարյան միաբանությունը:

Մխիթարն իր աշակերտների հետ, խուսափելով հետապնդումներից, հեռանում է Կ. Պոլսից և 1703 թ. հանգրվանում է Հունաստանի Մոռեա քաղաքում, տեղի իշխանությունները, ընդառաջելով նրա խնդրանքներին, Մեթոն բերդաքաղաքում հող են տրամադրում՝ վանք և եկեղեցի կառուցելու, ինչպես նաև երկու գյուղ՝ ապրուստը հոգալու համար: Միաբանությունը պետք է ունենար իր Սահմանադրությունը: Հռոմի կողմից առաջարկված Սբ. Սբ. Բարսեղի, Օգոստինոսի և Բենեդիկտոսի կանոններից Մխիթարն ընտրում է վերջինը,

որովհետև դրանցում շեշտը դրվում էր մանուկների դաստիարակության, դպրոցների անհրաժեշտության վրա: Միաբանության Սահմանադրությունը հաստատվում է Կղեմես XI պապի կողմից, և Մխիթարին շնորհվում է Աբբահայր տիտղոսը: Թվում էր, թե արդեն պայմաններ են ստեղծվել իրականացնելու ազգանպաստ գործունեություն, սակայն թուրքերի հարձակման հետևանքով քաղաքական իրավիճակը փոխվում է, ուստի 1715 թ. Միաբանությունը տեղափոխվում է Վենետիկ: Մխիթարի բազմաթիվ դիմումներից հետո և գործադրած համառ ջանքերի շնորհիվ Վենետիկի Ծերակույտը նրան է տրամադրում Աբ. Ղազար կղզին: 1717 թ սեպտեմբերի 8-ին Միաբանությունը Մխիթարի առաջնորդությամբ մուտք է գործում Աբ. Ղազար կղզի: Այդ օրն էլ պաշտոնապես համարվում է Մխիթարյան միաբանության ծննդյան օրը: Նշենք, որ Միաբանությունը նախապես կոչվել է Սուրբ Անտոն արքեպիսկոպոսի անունով, Մխիթարյան է կոչվել Սեբաստացու մահվանից հետո:

Միաբանության անդամները կարծում էին, թե դժվարությունները մնացել են հետևում, սակայն ճակատագիրը ևս մի փորձություն էր նախատեսել Մխիթարի համար. նրա քարոզչական գործունեությանը կասկածանքով վերաբերվող և՛ լուսավորչական, և՛ կաթոլիկ հայ հոգևորականները ամբաստանում են նրան Հռոմի առաջ: Մխիթարին 1718 թ. հունիսին հրավիրում են Հռոմ: Կարդինալների՝ չորս ժամ տևած ժողովը, որում քննվում էր Մխիթարի գործունեությունը, արդարացնում է նրան:

Վերադառնալով Աբ. Ղազար՝ Սեբաստացին ու իր միաբանները ծավալում են եռուն գործունեություն և սկսում են իրագործել իրենց մտահղացումները: Միաբանության հոգին աննկուն կամքի տեր Մխիթարն էր:

Մ. Սեբաստացին վախճանվում է 74 տարեկան հասակում 1749 թ. ապրիլի 27-ին:

Ա. Չոպանյանը այսպես է ներկայացրել Մխիթարին և նրա գործունեությունը. «Կյանքը, զոր վարեց Մխիթար, նկարագրի ուժը, զոր ցույց տվավ իր նպատակին հասնելու համար, այնքան մեծ են ու գեղեցիկ, որքան Գործը, որ իրմե հիմնված՝ ի կատար հանվեցավ իր հանճարեղ հաջորդներուն ձեռքովը: Այդ կյանքը մին է մարդկությունը պատվող այն հոյակապ դյուցազներգություններեն, որ կտեսնենք մարդ մը, որ միս-մինակ, իր հոգեկան կորովեն ուրիշ որևէ միջոց ու զենք չունենալով, ընկերական, քաղաքական, բնական բոլոր ուժերուն ընդդիմությունը կնվաճե և կհաջողի ոչնչեն աշխարհ մը ստեղծել»³:

Մ. Սեբաստացու գործունեության գնահատման հարցի շուրջ

Սեբաստացու գործունեությունը, հայերենագիտության մեջ ներդրած նրա ավանդը գնահատվել է ինչպես Միաբանության պատմությանը նվիրված աշխատություններում, այնպես էլ հայերենի առանձին հարցերին նվիրված ուսումնասիրություններում: Պետք է ասել, որ Մխիթարի ու նրա գործի նկատմամբ վերաբերմունքը միանշանակ չէ: Արտահայտվել են և՛ դրական, և՛ բացասական տեսակետներ: Շատ դեպքերում տարակարծությունները առա-

³ Չոպանյան. 1988, 357:

վելապես պայմանավորված են եղել հեղինակների հասարակական-քաղաքական, կուսակցական-գաղափարախոսական ակնհայտ աչառու կամ սուբյեկտիվ դիրքորոշմամբ, ժամանակաշրջանի բնույթով, քան հայագիտության, մշակույթի, կրթության ոլորտներում Սեբաստացու ու Միաբանության խաղացած, հիրավի, առաջնակարգ դերով:

Սեբաստացու կենսագիրները, նրա գործունեությունը գնահատողները հիմնականում Միաբանության հայրերն են⁴, որոնք իրենց առաջնորդի անձն ու գործունեությունը ներկայացնում են բացառապես պայծառ լույսի տակ: Թերևս ավելի հետաքրքիր են այն հեղինակների տեսակետները, որոնք Սեբաստացուն և Միաբանությանը դիտում են իբրև մշակութային երևույթ ու փորձում են այն գնահատել համակողմանիորեն, բայց շատ դեպքերում ընկնելով ծայրահեղությունների մեջ:

Այսպես, Գաբրիել Այվազովսկին, որ մեկ տասնամյակից ավելի եղել է Միաբանության անդամ, «Բազմավեպ»-ի առաջին խմբագիրը և Միաբանությունից հեռացել է 1856 թ. եղբոր՝ Հովհաննես Այվազովսկու հորդորով, իր «Ուրուագիծ ոգույ և ընթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վենետկոյ» գրքում քննում է Մխիթարի և Միաբանության հոգևոր ուղղվածության ու կենսական սկզբունքների հետ կապված հարցեր և ավելի շատ շոշափում մարդկային-բարոյական խնդիրներ: Նա բարձր է գնահատում Մ. Սեբաստացու գործունեությունը՝ ասելով, թե վերջինս ջանացել է, որ հայոց մեջ լուսավորությունը տարածվի ոչ թե դրսից, այլ իր մեջ գտնված հանճարների ու շնորհալիների շնորհիվ և, որ ավելի կարևոր է, նա, հարգելով ու ընդունելով լատին միսիոներներին, նրանց ուսումնականությունը, մտքով չի էլ անցկացրել նրանց կարգը մտնել⁵: Ահա թե ինչու էին հաճախ Մխիթարին և Միաբանությանը ամբաստանում Հռոմի առջև:

Սեբաստացու գործունեության նկատմամբ բարդ ու հակասական վերաբերմունք է դրսևորում գրող, հրապարակախոս Մ. Նալբանդյանը⁶, որը բարձր է գնահատում Սեբաստացուն՝ ասելով, թե հայոց դպրությունը վերստին կյանք առավ Մխիթարի հանճարեղ մտքերի «ծննդականությամբ», նրա նամակներից կատարած մեջբերումներով ցույց է տալիս վերջինիս հայրենասիրական մղումները, որոնցից կարևորագույնը «ազգի թե՛ հոգևոր, թե՛ իմացական պիտույքը» հոգալն էր: Նալբանդյանը կարծում է, որ սկզբունքայնությամբ Մխիթարն ավելի բարձր է կանգնած իր աշակերտներից: Շարունակելով Գ. Այվազովսկու միտքը՝ նա գրում է. «Մխիթարը պապականությունը դրեց յուր երեսին որպես դիմակ, նրա ապագայքը ծնանում են դիմակով, բայց հայկական դիմակով: Մխիթարի արտաքինը՝ պապականությունը, դառնում է նոցա համար ներքին, Մխիթարի ներքինը՝ հայությունը, դառնում է արտաքին, մի լոկ դիմակ, որով երևում են միմիայն հայոց ազգի առջև»⁷: Սրան հետևում է խիստ

⁴ Տե՛ս Ա գ ո ն յ ց . 1810, Ա յ վ ա զ ո վ ս կ ի . 1857, Թ ո թ ո ս ե ա ն . 1901, Ս ա ռ գ ի - ս ե ա ն . 1905, Ա գ ե ա ն . 1976:

⁵ Տե՛ս Ա յ վ ա զ ո վ ս կ ի . 1857:

⁶ Ն ա լ բ ա ն դ յ ա ն . 1980:

⁷ Ն ա լ բ ա ն դ յ ա ն . 1980, 276:

եզրակացությունը. Մխիթարյան միաբանությունը «հերձվածողական կենտրոն» է:

Նալբանդյանը կարծում է, որ Մխիթարն իր հաջորդների համեմատ բավականաչափ գրագետ ու զարգացած չէ: Գնահատելով նրա կամքը, համառությունը, կայունությունն ու նվիրվածությունը սկսած գործի նկատմամբ՝ Մ. Նալբանդյանը ոչ մի անգամ չի հիշատակում Սեբաստացու անձնական ներդրումը հայերենագիտության ձևավորման և զարգացման մեջ: Նա գրում է. «Ինքը՝ Մխիթարը, չէր կարող համարվիլ մեծ պտղաբեր հեղինակ այս վերստին նորոգության (խոսքը վերաբերում է գրաբարի ուսումնասիրությանը – Ա. Թ.), որով հետև նա չէր ստացել ոչ այն դաստիարակությունը և ոչ ունեցել էր ճանապարհ՝ ուսումնասիրելու հին լեզվի հիշատակարանքը, որ նորա աշակերտքը, հետզհետե ձեռք բերելով, սկսեցին ուսումնասիրել երկաթի համբերությամբ և անձանձիր աշխատելով»⁸: Դեմոկրատ գրողի համար Մխիթարը «ինքնացյալ ուսումնական չէր, այլ ցանկացող լոկ ուսման»⁹: Ակնհայտ է, որ Մ. Նալբանդյանը նսեմացնում է Սեբաստացու դերը հայ գրապատմական գործընթացում: Ճիշտ է, Մխիթարը իր հաջորդների նման կանոնավոր կրթություն չէր ստացել, բայց իր բնական օժտվածության շնորհիվ սկիզբ դրեց գրաբարի մաքրմանը, աշխարհաբարի կիրառմանը, մշակմանն ու քերականության ստեղծմանը, գիտական բառարանագրությանը: Մխիթարի և Միաբանության գործունեության նկատմամբ արտահայտած հակասական, շատ դեպքերում ուղղակի անարդարացի գնահատականները նկատի ունենալով՝ գրականագետ Ս. Դարոնյանը իրավացիորեն եզրակացնում է. «Տվյալ դեպքում Նալբանդյանին, որը կլանված է ժամանակի հրատապ հարցերով, դավաճանել է պատմականության՝ նրան հատուկ զգացումը»¹⁰:

Մեկ այլ գրագետ՝ Ալ. Երիցյանը¹¹, դրվատանքով խոսելով Մխիթարյանների մասին, նրանց քննադատում է համեմատական լեզվաբանությամբ, հայոց և այլ լեզուների պատմությամբ չզբաղվելու համար: Իհարկե, դիտարկումը ճիշտ է, սակայն Երիցյանը հաշվի չի առնում այն հանգամանքը, որ համապատասխան գիտակարգերը XIX դարում նոր-նոր էին ձևավորվում, միաժամանակ աչքաթող է անում այն հանգամանքը, որ Սեբաստացու մոտ արդեն կան լեզուների համեմատականության տարրեր, որոնք վերաբերում են բառային ոլորտին¹²:

Գրեթե նույն հարցերն է շոշափում և գրեթե նույն եզրահանգումներն է անում Լեոն: Մխիթարյան միաբանության ծավալած գործունեությունը, որը նա համարում է «անօրինակ բեղմնավոր, լույս ու գիտություն մատակարարող, մայրենի գրականությունը ծաղկեցնող», իսկ Մխիթարյաններին անվանում է «անհաղթելի և աննկուն տիտաններ», միաժամանակ որակում է որպես «հետադիմություն և դժբախտություն»¹³: Այնուամենայնիվ, Լեոն բարձր է գնահատում Մխիթարի կատարած աշխատանքը «օրվա լեզվի»՝ աշխարհաբարի

⁸ Ն ա լ բ ա ն դ յ ա ն. 1980, 270:

⁹ Ն ա լ բ ա ն դ յ ա ն. 1980, 276:

¹⁰ Դ ա Ր ո ն յ ա ն. 1979, 113:

¹¹ Ե Ր Ի ց ե ա ն. 1883, 110–119:

¹² Տ Ե՛ ս Պ ե տ Ր ո ս յ ա ն. 2008:

¹³ Լ ե ո. 1986, 360:

ուղղությամբ, իսկ նրա «Հայկազեան բառարանը» համարում է դարագլուխ կազմող հսկայական գործ:

XX դարի երկրորդ կեսին մեծանում է հետաքրքրությունը Մխիթարի և Մխիթարյանների հայագիտական գործունեության նկատմամբ: Հայ լեզվաբանները սկսում են հաճախ անդրադառնալ Մխիթարյանների գիտական ժառանգությանը հայերենի առանձին հարցերի քննության ընթացքում: Ճիշտ է, կատարված ուսումնասիրությունների վրա շատ դեպքերում զգալի է կուսակցական գաղափարախոսության աննպաստ ազդեցությունը¹⁴, սակայն հետագայում մեր հասարակական միտքը աստիճանաբար ազատագրվում է այդ ազդեցությունից և դառնում ավելի իրատեսական ու ճշմարիտ:

Նկատելի է երևույթների մեջ խորանալու, դրանք պատմականորեն արժևորելու, տրված գնահատականները ճշգրտելու ձգտումը: Մ. Սեբաստացին իր գործունեության մասին հետևյալն է գրում. «... թէպէտ ըստ ամենայնի ստորարկեալ եմ և ստորարկանեմ զիս միշտ ի ներքոյ հնազանդութեան գահին Հռոմայ, ըստ որում և հայրն մեր Գրիգորիոս Լուսաւորիչն ինձ օրինակ կայ, բայց այնու սէրն իմ և ջան աշխատանացս առ օգուտն ազգին իմոյ (թէ և զիս վասն այսպիսոյ հնազանդութեան քամահիցէ) ոչ երբեք թուանայ»¹⁵:

Սեբաստացուն մեղադրել են անհարկի զգուշավորության, զիջողականության մեջ, սակայն իրականում նա ծավալել է հաշվենկատ, հավասարակշռված գործունեություն: Ինքն իր հավատամքը ձևակերպել է հետևյալ կերպ. «Ոչ քրիստոնեությունս հայութեանս կը զոհեմ, ոչ ալ հայութիւնս՝ քրիստոնեութեանս»:

*Մխիթար Սեբաստացին և աշխարհաբարի հարցերը. «Դուռն քերականութեան աշխարհաբար լեզուին հայոց» և «Գիրք քրիստոնէականի վարդապետութեան» երկերը*¹⁶

XVII դարում սկզբնավորված նոր գրական հայերենը, որ առավելապես հայտնի է աշխարհաբար¹⁷ անունով և հանդես էր գալիս որպես միասնական լեզվաորակ, XVIII դարում երկփեղկվեց՝ պայմանավորված թե՛ պատմաաշ-

¹⁴ Տե՛ս Մ ա ր գ ա ր յ ա ն. 1957:

¹⁵ Աստուածաշունչ գիրք հնոց և նորոց կտակարանաց. 1733, 1279:

¹⁶ Այս հոդվածում նպատակահարմար չենք համարում կատարել Մ. Սեբաստացու ներկայացրած աշխարհաբարի և գրաբարի հնչյունաբանական, բառապաշարային, քերականական համակարգերի խորքային քննություն: Դրանց վերաբերյալ ստեղծվել է հարուստ գրականություն (Գ. Ջահուկյան, Էդ. Աղայան, Հովհ. Բարսեղյան, Վ. Պետրոսյան, Թ. Ասոյան և այլք): Մեր նպատակն է ներկայացնել նրա հայացքներն ու ընկալումները նշված լեզվաորակների, դրանց փոխհարաբերությունների, այդ ժամանակահատվածում ստեղծված լեզվավիճակի, մտավորականության վերաբերմունքի և հարակից այլ հարցերի վերաբերյալ:

¹⁷ Վ. Աճեմյանը, վկայակոչելով Գ. Ջահուկյանի դիտարկումը (Ջ ա հ ու կ յ ա ն. 1964, 49), գրում է. «17-րդ դարից մինչև 19-րդ դարի կեսերը ընկած ժամանակամիջոցը իրավամբ հայ լեզվաբանության մեջ համարվել է աշխարհաբարի տարերային զարգացման շրջան, որի ընթացքում ի հայտ են գալիս որոշակի միասնականացնող ձգտումներ» (Ա ճ ե մ յ ա ն. 1971, 38):

խարհագրական, թե՛ լեզվական գործոններով: Ձևավորվեցին գրական հայերենի երկու ճյուղերը՝ արևելահայերենն ու արևմտահայերենը, որոնք սկսում են ինքնուրույն զարգանալ՝ ցուցաբերելով հնչյունական, բառապաշարային, քերականական որոշակի տարբերություններ. վերջիններս ժամանակի ընթացքում գնալով ավելի խորացան:

Սկզբնական շրջանում արագ էր զարգանում ու կանոնավորվում արևմտահայերենը, որի կանոնարկման հիմնական օջախները երկուսն էին՝ Կ. Պոլիսը և Վենետիկը: Այդպիսի կենտրոններ արևելահայոց մեջ երևան եկան միայն XIX դարի առաջին կեսին: Արևմտահայերենի ձևավորման, զարգացման և կանոնարկման գործընթացում առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում Մխիթարյանների գործունեությունը: Հենց այն փաստը, որ արևմտահայերենի առաջին քերականությունը հրատարակել է Մ. Սեբաստացին, արդեն բավական է որոշակի պատկերացում կազմելու համար նրանց՝ աշխարհաբարի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մասին: Այնուամենայնիվ, սկզբնական շրջանում ուշադրության կենտրոնում գրաբարն էր՝ պայմանավորված մի քանի օբյեկտիվ պատճառներով, որոնցից ամենակարևորը աշխարհաբարի քերականական համակարգի անկազմակերպ, անկայուն վիճակն էր, բառապաշարի աղքատությունն ու օտարամուտ տարրերով գերհագեցած լինելը: Սակայն գրաբարն էլ, իր առավելություններով հանդերձ, ուներ մի էական թերություն. այն վաղուց արդեն դադարել էր հաղորդակցման միջոց լինելուց: Գրաբարն իբրև հաղորդակցման միջոց նորից կիրառելու ջանքերը դառնում էին ինքնանպատակ: Աշխարհաբարին դիմելը դարձավ անհրաժեշտություն, ժամանակի պահանջ, սակայն աշխարհաբարին դիմելու նպատակն էր տարօրինակ. կարծիք էր ձևավորվել, թե աշխարհաբարի միջոցով կարելի էր վերադառնալ գրաբարին: Մասամբ նաև սրանով էր պայմանավորված Սեբաստացու կողմից աշխարհաբարի քերականության հրատարակումը: 1727 թ. լույս է տեսնում նրա «Դուռն քերականութեան աշխարհաբառ լեզուին հայոց» աշխատության հայատառ տաճկերեն տարբերակը¹⁸, որը փոքրածավալ, ուսուցողական նպատակ հետապնդող գրքույկ էր և տարրական գիտելիքներ էր պարունակում այդ շրջանի արևմտահայերենի վերաբերյալ: Առաջաբանում Սեբաստացին խոսում է նման աշխատությունների ստեղծման պատճառների ու շարժառիթների մասին: «Բազմիցս մեծաւ աղաչանօք խնդրեցաւ յոմանց բարեպաշտից, զի շարադրիցեմ զհոլովից անուանց և զլծորդութեանց բայից և զորպիսութեանց այլոց մասանց քերականութեան»¹⁹, – գրում է նա: Ինչպես երևում է, Սեբաստացին ընդառաջել է բարեպաշտ խնդարկուններին և գրել աշխարհաբարի քերականություն երկու գրքույկով: Կարծում ենք, որ միայն հասարակական պահանջը չէ, որ ստիպել է Սեբաստացուն գրել այդ քերականությունը: Կարևոր դեր է խաղացել նաև նրա դրական, գիտակցված կողմնորոշումը դեպի աշխարհաբարը:

¹⁸ Հայերեն տարբերակը մնացել է անտիպ: Արևմտահայերենի նմանօրինակ երկրորդ քերականությունը լույս տեսավ 33 տարի հետո՝ 1760թ., որի հեղինակը Պ. Դպիրն էր:

¹⁹ Սեբաստացի. 1727ա, 3:

Ուսուցումը հեշտացնելու նպատակով գրքույկի վերջում Սեբաստացին դնում է նաև փոքրիկ երկվեզվյան բառարան, որում հայերեն բառերն ունեն համապատասխան քերականական նշումներ՝ եզակի սեռականի ձևը, հոգնակիի կազմությունը, բայի խոնարհման ձևերը և այլն: Սրա հրատարակումով նա հետապնդում էր ևս մի նպատակ. կարծում էր, որ աշխարհաբարի օգնությամբ կարելի է յուրացնել գրաբարը կամ գոնե հեշտացնել վերջինիս ուսուցումը: «Քերականության» առաջաբանում հենց այդպես էլ նա մեկնաբանում է այն գրելու անհրաժեշտությունը. «... և կամ նախապես ուսանելով զայն, տրամադրիլ առ ուսումն քերականութեան գրաբարի լեզուի մերոյ»²⁰:

Այս գրքույկից հետո հենց նույն՝ 1727 թ. Սեբաստացին հրատարակում է ևս մի աշխարհաբար գիրք՝ «Գիրք քրիստոնէականի վարդապետության» վերնագրով, որի գրաբար տարբերակը լույս էր տեսել 1725 թ.: Գրքի առաջաբանը հնարավորություն է տալիս ճիշտ հասկանալու և գնահատելու աշխարհաբարի նկատմամբ Սեբաստացու ցուցաբերած վերաբերմունքը: Այսպես՝ պարզվում է, որ գրքի աշխարհաբար հրատարակությունը իր վաղեմի ցանկությունն է եղել: Առաջաբանում նա գրում է. «Ի բազմաց հետե ըղձայի զքրիստոնէականե վարդապետութենէ զմանսս հարկաւորս ուսանելիս աշխարհաբարի լեզուա շարադրել»²¹: Եվ չնայած դա կարդալու են «գոեհիկները», այնուամենայնիվ, կարծում է, որ «տակաին արժանի էր աշխատիլ», իսկ նրանք, ովքեր չեն ցանկանա այն կարդալ, թող կարդան արդեն հրատարակված գրաբար տարբերակը: Թերևս Սեբաստացին հնարավորություն է տվել համադրելու գրաբար և աշխարհաբար տարբերակները՝ գրաբարը յուրացնելու համար: Ի դեպ, աշխարհաբարը «մեծ քերականություն» մտնելու «դուռ» է համարել նաև Ժամանակի ակտիվ գործիչներից մեկը՝ Պ. Դպիրը²²:

Անկասկած, Սեբաստացու դեպքում աշխարհաբարի քերականություն ստեղծելը չի կարելի համարել սոսկ գրաբարը ուսուցանելու նպատակադրում: Նա լավ էր հասկանում, որ գրաբարը ապագա չունի, այն պատկանում է աշխարհաբարին: «Քերականության» մեջ՝ օրինակների բաժնում, կան այնպիսիները, որոնք ուղղված են սովորողներին, սակայն անուղղակիորեն արտահայտում են Սեբաստացու վերաբերմունքը աշխարհաբարի նկատմամբ: Ահա դրանք. «Ես ժամանակ չունեի, թե չէ շատոնց գրած էի զասոնք ձեզի: Քիչ դժուարութիւն կուքաշէք զասոնք սօրվելու, զի ձեր գիտցած լեզուովն գրեր եմ: Զայս քերականութիւնս գրաբար լեզուով չգրեցի, քանզի ձեզի աշխարհաբար հայերէնն պէտք է: Թէ այս լեզուովս խօսիք, թէ այն լեզուովն, ամէնքն թող ի փառս աստուծոյ լինին, այն է ամէնէն լաւն»²³: Ինչ կարելի է եզրակացնել այս մի քանի արտահայտություններից. Սեբաստացին շատ լավ է հասկացել աշխարհաբար գրելու անհրաժեշտությունը, ցուցաբերել է մեծ շրջահայացություն՝ չխճճելով գրաբարի և աշխարհաբարի փոխհարաբերությունները և դրանց միջև դնելով հավասարության նշան մարդկանց կողմից գործածվելու առումով:

²⁰ Սեբաստացի. 1727ա, 3–4:

²¹ Սեբաստացի. 1727բ, 3:

²² Ասոյան. 2001, 43:

²³ Սեբաստացի. 1727ա, 88–89:

Աշխարհաբարի նկատմամբ դրսևորած այս ուշադրությունը, ըստ էության, չի հակասում Սեբաստացու՝ աշխարհաբարը գրաբարի յուրացման համար «դուռ» համարելու մոտեցմանը: Գրաբարին բացարձակ առավելություն տալը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով, որոնցից ամենակարևորը պատմական զարգացման տրամաբանությամբ բացատրելն անհնար է, այն թերևս ազգային նկարագրի բաղադրիչ է և սուբյեկտիվ բնույթ ունի, որը XVII–XVIII դարերում վճռորոշ դեր էր խաղում գրաբարի և աշխարհաբարի փոխհարաբերությունների, կիրառման շրջանակների, դրանց նկատմամբ մտավորականության դրսևորած վերաբերմունքի որոշման առումներով: Բանն այն է, որ Սեբաստացու ժամանակ այն տրամադրությունն էր տիրում, թե գրագետ է այն մարդը, որը լավ է տիրապետում գրաբարին²⁴: Սեբաստացին՝ որպես իր ժամանակի մարդ, չէր կարող տուրք չտալ ժամանակի մտայնությանը: Աշխարհաբար գրելը տգիտության և գոեհկության նշան էր համարվում, սակայն դա էլ ժամանակի պահանջն էր, որը ևս չէր կարելի աչքաթող անել: Մեր մտավորականներից շատերը պարզապես իրենց համոզմունքներից բխող ընտրություն են կատարել. հետևել են կա՛մ ժամանակի մտայնությանը, կա՛մ ժամանակի պահանջին: Սեբաստացին ավելի շրջահայաց, խոհուն ու հանդարտ վերաբերմունք է ցուցաբերում, քան իր ժամանակակիցները. ենթարկվում է ժամանակի մտայնությանը, միաժամանակ հետևում ժամանակի պահանջին²⁵: Նրա գործունեությունը ինքնանպատակ չէր, նրա արածը ազգի համար էր, ուստի գործում էր զգույշ, հայ ժողովրդին օգուտ տալու նպատակալացությամբ: Այդպես և այդ գիտակցությամբ էլ ձեռնամուխ է լինում աշխարհաբարի մշակմանն ու տարածմանը: Ընդհանրապես Սեբաստացին աշխարհաբարի մասին ծավալուն դատողություններ չի արել: «Քերականության» առաջաբանը խիստ հակիրճ է, փոքր-ինչ ընդարձակ է «Գիրք քրիստոնէականի վարդապետութեան» գրքի առաջաբանը («Բան առ ընթերցողս»): Այստեղ արդեն Սեբաստացու վերաբերմունքը աշխարհաբարի նկատմամբ որոշակի է ու կոնկրետ:

²⁴ Իր ժամանակին Հովհ. Հովով Կոստանդնուպոլսեցին ցանկանում է հասարակ ժողովրդի համար գրել աշխարհաբար, սակայն վախենալով, որ իրեն տգետ կարող են համարել՝ գրում է հետևյալը. «Ուստի մի՛ ոք արհամարհիցէ զմեզ իբրև զանհմուտս լեզուին հայոց» (Կ ո ս տ ա ն դ ն ու պ ո լ ս ե ց ի. 1687, 8): Այդ մասին մտայնությունը իշխող էր նույնիսկ XIX դարի 2-րդ կեսին: Դա հաստատում է Լեոն իր «Հայկական տպագրություն» գրքում: Մինչև Գրապայքարը դա շատ էր կաշկանդում նույնիսկ Խ. Աբովյանին:

²⁵ Լեոն խիստ գնահատական է տալիս Սեբաստացու վարվելակերպին՝ գրելով, թե Մխիթարը համարձակ վերանորոգիչ չէր, այլ «կոմպրոմիսների» մարդ, որը շատ լավ ընդունում էր ժամանակի պահանջները, բայց հնության, անշարժության, կույր ավանդապահության դեմ հսկայական կոիվ սկսելու և առաջ տանելու ընդունակությունը չուներ: Կարծում ենք՝ Լեոյի գնահատականը ճիշտ չի ներկայացնում իրողությունը, քանի որ Մխիթարն ու նրա հաջորդները շատ հարցերում եղան առաջինները, որն ավելի ակնառու է երևում, երբ արևմտահայ ու արևելահայ իրողությունները դնում ենք նույն զուգահեռի վրա (Ա ս ոյ ա ն. 2001, 45):

Երևում է ոչ միայն նրա՝ աշխարհաբարի կարևորության գիտակցումը, այլև նրա նկատմամբ զգույշ վարվելու ձգտումն ու պահանջը²⁶:

Աշխարհաբարը, ըստ Սեբաստացու, մարդկանց համար անսովոր է, որովհետև մեր ժողովրդի «անտերունչ» լինելու հետևանքով այն քիչ է գործածվել «ի գրուածս»: Հասարակական-քաղաքական պայմաններից բխեցնելով աշխարհաբարի՝ մարդկանց համար անսովոր լինելու հանգամանքը՝ նա պատվիրում է խիստ զգուշությամբ վերաբերվել դրան:

Կարելի է եզրակացնել, որ Սեբաստացին առաջիններից էր, որ պաշտպանեց աշխարհաբար գրքեր գրելու ձգտումը, հասկացավ, ընդունեց դրա անհրաժեշտությունը և առաջ քաշեց այն մշակելու գաղափարը:

Աշխարհաբարի քերականություն գրելը այնքան էլ հեշտ գործ չէր, եթե նկատի ունենանք, որ այն նոր էր կազմավորվում և, բնականաբար, նորմավորված չէր: Կարևոր հանգամանք էր, թե նոր շրջանի բարբառներից, որոնք զարգանում էին արագորեն և ցուցաբերում էին անհասկանալիության աստիճանի տարբերություններ, որը հիմք կդառնար նոր գրական հայերենի արևմտյան ճյուղի ձևավորման համար: Սեբաստացին կողմնորոշվում է դեպի Փոքր Ասիայի խոսակցական լեզուն. այն լեզվական շատ ընդհանրություններ ուներ մնացած բարբառների հետ²⁷: Այս մասին «Քերականության» մեջ գրում է. «... շարադրիցեմ ... այնպիսեաւ աշխարհաբարոյի ոճիւ, ըստ որում խօսին այնքիկ հայք, որք բնակեալք են ի Փոքրն Ասիա»²⁸:

Նշենք, որ Սեբաստացու վերը հիշված երկու գրքերի (լույս են տեսել նույն՝ 1727 թ.)²⁹, համառոտ քերականական համակարգի և բառապաշարի ուսումնասիրության միջոցով կարելի է որոշակի գաղափար կազմել արևմտահայերենի նախնական վիճակի մասին:

«Դուռն քերականութեան աշխարհաբառ լեզուին հայոց» գրքույկում գիտնականը գործնականորեն բավարար մակարդակով ներկայացրել է իր ժամանակի արևմտահայերենի քերականական հիմնական առանձնահատկությունները, սակայն դա դեռ չի նշանակում, որ գրվող աշխարհաբար գրքերի լեզուն ձևված պիտի լինի նշված առանձնահատկությունների սահմաններում:

²⁶ Մ. Սեբաստացու այս մտեցումը յուրացրին նաև Միաբանության մյուս անդամները: Նույնիսկ XIX դարի կեսերին՝ Գրապայքարի շրջանում, երբ գրաբար թե աշխարհաբար հարցադրումը ենթադրում էր մտավորականության կողմնորոշվածություն գրականության լեզվի ընտրության հարցում, կաճառականների մեծ մասը նիստի ժամանակ «այս կէտս կպնդէր, թէ բացի արտաքսմանէ այլազգի կամ օտար բառից և ածանցներու, պէտք չէ ուրիշ փոփոխություններ ընել աշխարհաբար լեզուին մէջ. ... թողլու է ժամանակին, որ գործէ և կատարելագործէ աշխարհիկ բարբառը» (Ս ա ր - գ ի ս ե ա ն. 1905, 367):

²⁷ Մանրամասն տե՛ս Ջ ա հ ու կ յ ա ն. 1972, 82–119:

²⁸ Մանրամասն տե՛ս Ա ճ ե մ յ ա ն. 1971, 38–49:

²⁹ Երևանի գրադարաններում չկա «Դուռն քերականութեան» գրքի 1727 թ. հրատարակությունը: Ուսումնասիրության նպատակով օգտագործվել է դրա 1771 թ. վերահրատարակությունը:

Իրականում դրանց լեզուն բազմաբնույթ է ու բազմաշերտ, որովհետև կողք կողքի կիրառվել են գրաբարյան, բարբառային, աշխարհաբարյան և օտարամուտ լեզվատարրեր: Սեբաստացին ինքն էլ աշխարհաբարի կոնկրետ դրսևորումներում հաճախ շեղվում է իր նշած օրինաչափություններից այն առումով, որ շատ են գրաբար-աշխարհաբար զուգաձևությունները, նկատելի է հակումը դեպի գրաբար: Մասնավորապես արևմտահայերեն առաջին՝ «Գիրք քրիստոնէականի վարդապետութեան» գրքի լեզվի քննությունը ցույց է տալիս, որ դժվար է եղել միանգամից կտրվել գրաբարից. շատ են գրաբարաբանությունները, որոնք արտահայտված են լեզվական գրեթե բոլոր մակարդակներում:

Սեբաստացին և հայ գիտական բառարանագրության սկզբնավորումը: «Բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանը

Սեբաստացին արևմտահայերենի քերականությունը կազմելուց հետո սկսեց զբաղվել Հայկազյան բառարանի ստեղծման աշխատանքներով: Պետք է ասել, որ մինչ բառարանի կազմությանը ձեռնամուխ լինելը նա տարբեր նպատակներով կազմում էր բառացանկեր: «Դուռն քերականութեան աշխարհաբար լեզուին հայոց» ձեռնարկում դրված է երկլեզվյան բառացանկ՝ «Բառագիրք, որ հետևի դրան քերականութեան – հայ-թուրքերէն բառարան» վերնագրով³⁰, իսկ «Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի» աշխատության երրորդ մասի հավելվածի առաջին գլուխը նվիրված է ուղղագրությանը, մասամբ՝ ուղղախոսությանը՝ «Առաղդեցութիւնք ոմանք սակս յարմարագրութեան, արտաբերութեան և վերծանութեան, որք վերաբերին առ արիեստն քերթողութեան»: «Յարմարագրութեան» քննությունն սկսվում է հաճախ հանդիպող սխալ գրություն ունեցող երկար բառացանկով՝ ճիշտ գրությամբ հանդերձ³¹: Բառացանկերը կարող էին միայն կոնկրետ օրախնդիր հարցեր լուծել, սակայն թե՛ գրաբարի, թե՛ աշխարհաբարի ուղղությամբ XVIII դարում սկիզբ առած ուսումնասիրությունների ընթացքում անհրաժեշտություն էր առաջանում լուծելու բազմաթիվ հարցեր՝ կապված ուղղագրության, ուղղախոսության, բառագործածության, քերականական իրողությունների հետ: Բառարանը կարող էր որոշ չափով կարգավորել նշված հարցերը:

Սեբաստացու «Բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանը թե՛ մտահղացմամբ, թե՛ իրականացմամբ նոր երևույթ էր հայագիտության մեջ: Այն ընդգրկում էր գրաբարի ամբողջ բառազանձը, որ ավանդված էր «Աստուածաշունչ» մատյանում և հայ մատենագրության մեջ: Սակայն բառարանն արժևորվում է ոչ միայն նրանով, որ ներկայացնում է գրաբարյան բառաշերտը համապատասխան նշումներով, այլև նրանով, որ, փաստորեն, աշխարհաբարի առաջին լուրջ բառարանն է: Այս առումով Սեբաստացին 1749 թ. լույս տեսած բառարանի 1-ին հատորի առաջաբանում նշում է, որ երկրորդ հատորում կան

³⁰ Տե՛ս Սեբաստացի. 1727ա, 91–129:

³¹ Մանրամասն քննությունը տե՛ս Ջահուկյան. 1974, 248–254:

բառացանկեր կամ բառարաններ՝ «... արարեալ ի գրաբառէ յաշխարհաբառն»
և «... յաշխարաբառէ ի գրաբառն»:

Սեբաստացին որոշ ընդհատումներով բառարանի ուղղությամբ աշխատել է մինչև 1745 թվականը: Աշխատանքի մի մասը Մխիթարի հանձնարարությամբ և տրամադրած նյութերի հիման վրա կատարել են նրա աշակերտները, քանի որ ինքն արդեն հիվանդ էր և ի վիճակի չէր մենակ ավարտելու սկսած աշխատանքը: Սակայն պետք է ասել, որ բառարանը մինչև նրա մահը արդեն պատրաստ էր տպագրության, չնայած դրա երկրորդ հատորը լույս տեսավ Սեբաստացու մահվանից միայն 20 տարի անց: Այս հատորի՝ տպագրության պատրաստելու աշխատանքներում մեծ է նրա աշակերտների ավանդը, սակայն այն արտահայտում է ոչ միայն աշակերտների, այլև հենց իր՝ հայագետի մոտեցումները³²:

Մինչև Սեբաստացին հայ իրականության մեջ ստեղծվել էին մի քանի բառարաններ, սակայն այնքան թերություններ են ունեցել, որ շատերն են հրաժարվել դրանք օգտագործելուց: Սեբաստացու «Բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանի առաջաբանում նշվում են հետևյալ թերությունները. ա) բանապաշարի աղքատությունը, բ) բառերի բացատրությունների խրթին ու անհասկանալի լինելը, գ) սխալների առատությունը, որը վերագրվում է և՛ անհմուտ գրիչներին, և՛ տպագրությանը: Այդ թերությունները ստիպում են Սեբաստացուն վերանայել բառարան կազմելու հայտնի մոտեցումները և մշակել բառարանակազմության նոր մեթոդներ ու սկզբունքներ:

Նոր բառարան ստեղծելու շարժառիթները շատ էին: Նախ՝ դեռևս քերականություն գրելիս Մխիթարն ինքն էր խոստացել ստեղծել նոր բառարան, որի կարիքը շատ էր զգացվում, և ապա, ինչպես ինքն է հավաստում, իրեն շատերն են թախանձանքով դիմել նման խնդրանքով, որը անհնար էր գործնականում բավարարել բանավոր եղանակով: Բացի հասարակական այսպիսի «պատվերից»՝ բառարանը կարևոր դեր կարող էր խաղալ ուսուցման տեսակետից: Այս մասին բառարանի առաջաբանում նա գրում է. «... եւ զի դժուարին է լինիլ քաջ գիտնական առանց գիտելոյ զարուէստ քերականութեան, նույնպէս դժուարին է գոլ քաջ քերական առանց լինելոյ գիտակ հանգամանաց, բառից, զոր ուսանիմք նպաստութեամբ բառարանի»³³: Շարժառիթներից մեկն էլ հայոց լեզվի նկատմամբ ունեցած սերն էր կամ, ինչպես ինքն է ասում, «գուրջ»:

Ինչպես արդեն նշվել է, հայկական գաղթօջախներում ծավալված մշակութային վերելքը միտված էր ազգային ինքնագիտակցության վերականգնմանն ու ամրապնդմանը, ազգային դիմագծի պահպանմանը: Այս գործընթացում շատ կարևոր դեր էր վերապահված հայոց լեզվին, որը պատմականորեն հայտնվել էր աննախանձելի վիճակում: Առավել խիստ մտահոգություն էր առաջացնում Արևմտյան Հայաստանում ստեղծված լեզվավիճակը: Սեբաստացին առավել մտահոգող էր համարում այն, որ շատերը, հաճախ չիմանալով կամ չգտնելով հայերեն ճիշտ բառը, դիմում էին այլազգի կամ «ռամկորենին»

³² Տե՛ս Գ ա ս պ ա ռ յ ա ն. 1968, 73–96:

³³ Ս ե բ ա ս տ ա գ ի. 1749, 4:

(աշխարհաբարին): Այս մասին նա գրում է. «Նաև բազումք առ ի չգոյէ բառարանի, ոչ գտանելով յամենայն պէտս զհայերէն բառս, բունն հարին զայլազգական կամ զոսմական բառից»³⁴: Ահա, իրավիճակի թելադրանքով Սեբաստացին մտածում և ցանկանում է մաքրել ու անաղարտ պահել մեր լեզուն, պահպանել քերականական ճիշտ ձևերը, հասանելի ու մատչելի դարձնել «գրոց լեզուն» հասարակական լայն խավերին: Բառարանը պետք է ուղղութիւն տար և՛ լեզվի կիրառությանը, և՛ դպրությանը, այլապես եղծվելով այնպես կխանգարվի «որպէս յայտ է յաշխարհաբառ լեզուէն մերմէ, որ յաղագս անկանոն և անառաջնորդ լինելոյ, այնչափ է փռեկտեալ և բազմացեալ, որչափ են գաւառք բնակութեան կամ մանաւանդ որչափ են քաղաքք կամ գիւղորէք: Եւ յոմանս այնչափ է եղծեալ, մինչ զի ոչ երևին հայերէն խօսիլ, այլ իբրև գլտուժ և զդուժ ընդ օդս բարբառիլ որպէս որք կոչել ըզգայլն՝ գուլ, զգառն՝ գօռ, ըզհացն՝ խօց, զմեծն՝ ջօջ ...»³⁵:

Նշված հանգամանքը Սեբաստացուն և նրա աշակերտներին կանգնեցնում է դժվարության առաջ. ինչպե՞ս տալ բառերի բացատրությունները՝ գրաբա՞ր, թե՞ աշխարհաբար: Աշխարհաբարի կիրառումը միանգամից բացառվում է, որովհետև վերջինս այդ շրջանում դեռևս չէր ձևավորվել իբրև ընդհանուր գրական լեզու, այլ ներկայանում էր բարբառների միջոցով, որոնց միջև փոխադարձ հասկանալիության աստիճանը բավականին ցածր էր իբրև հետևանք գաղթելուն և օտար վայրերում բնակվելուն, «... վասն որոյ բնակիչք միոյ գաւառի ոչ հասկանան զբարբառ միւսոյ գաւառի գոնէ ըստ մասին»³⁶: Այսպիսի լեզվական իրադրության պայմաններում Սեբաստացին ուղղորդվում է դեպի գրաբարը՝ երբեմն բացատրությունները տալով աշխարհաբար:

Բառարանի առաջաբանում Սեբաստացին խոստանում է լույս ընծայել մեկ այլ բառարան, որում գրաբարի բառամթերքը կբացատրվի միայն աշխարհաբարով, իսկ աշխարհաբարինը՝ գրաբարով: Այստեղ ևս երևում է Սեբաստացու հեռատեսությունն ու իրատեսությունը: Բանն այն է, որ առաջին հատորի գրաբար բացատրությունները հասկանալու համար պետք էր ունենալ գրաբար-աշխարհաբար բառարան, քանի որ նույնիսկ գրաբարի գիտականներն էին հաճախ դժվարանում գտնել գրաբարի և աշխարհաբարի համապատասխան համարժեքները: Բացի դրանից՝ Սեբաստացին հասկանում էր նաև, որ գրաբար բառարանի օգտագործումը մնալու էր գրաբարին տիրապետող սակավաթիվ մարդկանց մենաշնորհը, ուստի չէր կարող խաղալ հասարակական այն դերն ու նշանակությունը, որոնք ընկած էին Սեբաստացու մտահղացման հիմքում: Այդ նպատակով երկրորդ հատորի մի բաժնում³⁷ տեղադրել է այդ բառացանկերը, որոնք շատ կարևոր նշանակություն են ստանում արևմտահայերենի պատմության ուսումնասիրության տեսակետից:

³⁴ Սեբաստացի. 1749, 5:

³⁵ Սեբաստացի. 1749, 6:

³⁶ Սեբաստացի. 1749, 6:

³⁷ Այս բաժինը Սեբաստացու գլխավորությամբ և ցուցումով մշակել են Սեմեոն Աստվածատրյանը, Իգնատիոս Խաչատրյանը, Ջաքարիա Ալեքսանյանը և այլ Մխիթարյաններ:

Փաստորեն, Սեբաստացին փորձում է աշխարհաբարն օգտագործել գրաբարն ուսուցանելու համար և միանգամայն գիտակցված սկսում ու նպաստում է աշխարհաբարի մշակմանը՝ գործընթացի մեջ ներքաշելով իր միաբաններին: Միաժամանակ ավելացնենք, որ այդ հանգամանքը երևույթի միայն մի կողմն է: Ինչպես տեսանք, Սեբաստացին սթափ էր նայում աշխարհաբարի տարածմանը, հասկանում էր, որ աշխարհաբարը դառնում էր ընդհանուր հաղորդակցման միջոց, ուստի այդ երկու լեզվատրակները չպետք է հակադրել, այլ պետք է ուղղակի որոշարկել դրանց կիրառման ոլորտները՝ մի կողմից մաքրելով գրաբարը, մյուս կողմից՝ մշակել ու կանոնարկել աշխարհաբարը: Ահա այստեղ է, որ առաջանում է մյուս կարևոր խնդիրը, որի լուծմամբ պայմանավորված կլինեք բառարանի կիրառման արդյունավետությունը: Բանն այն է, որ արևմտահայերենը դեռևս ընդհանուր հասարակական հաղորդակցման միջոց չէր և լեզվի ընտրության հարցում պետք էր ճիշտ կողմնորոշվել «բիրատարազ» և «այլազան» բարբառների միջավայրում այնպես, որ գործածված աշխարհաբարը հնարավորինս հասկանալի լինի բարբառախոսներին: Բառարանում ներառվել են նաև գրաբար այնպիսի հասկանալի բառեր, որոնք աշխարհաբար բացատրության կարիք չունեին, այսպիսի դեպքերում հնարավոր է եղել խուսափել թուրքերեն բառերի գերաձախսից. գրաբարյան շատ բառեր փրկել մոռացությունից, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ ստեղծել նոր բառեր:

Ավելացնենք նաև, որ աշխարհաբարյան ձևերի վրա խիստ զգացվում է գրաբարի ազդեցությունը: Սակայն դա բխում էր ոչ թե գրաբարամոլությունից, այլ արևմտահայերենը գրաբարի միջոցով մշակելու, կանոնավորելու, հարստացնելու և հայացնելու ձգտումից, քանի որ այլ ճանապարհ պարզապես չկար: Մխիթարյան հայրերից Հովհ. Թորոսյանը այսպես է արժևորում Սեբաստացու «Բառգիրքը». «Այն ժամանակները չգտնուելով տակալին ազգին մեջ կանոնաւոր բառարաններ, մոռցուած և խանգարուած էր բառերուն ճշգրիտ նշանակութիւնը, ամեն մարդ ըստ քմաց կխեղաթիւրէր, կաղճատէր լեզուն, և չգիտնալով բնիկ հայերէն բառերը, անսովոր ու խորթ բառեր կհնարէին: Հարկ էր անոնց առջև ամբարտակ մը կանգնել և ազատել լեզուն խառնակութեան վիհին մէջ գլորելէն. այդ ամբարտակն եղավ «Բառգիրք Հայկազեան լեզուի»՝ աննման իր տեսակին մէջ, դարագլուխ կազմող գործ մը»³⁸: Իսկ հայ բառարանագրության պատմության գիտակ Գ. Գասպարյանն էլ արձանագրել է. «Հին հայկազեան բառարանը փաստորեն հանդիսացավ հայ բառարանագրության այն հիմնաքարը, որի վրա հետագայում կազմվեցին հայերեն բացատրական, թարգմանական և այլ բառարաններ, միաժամանակ այն դարձավ հայոց լեզվի բառային կազմի, քերականական ուսումնասիրությունների աղբյուր»³⁹:

³⁸ Թ ո ռ ո ս ե ա ն. 1901, 442:

³⁹ Գ ա ս պ ա ղ յ ա ն. 1968, 97:

Մ. Սեբաստացին և գրաբարի հարցերը: «Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի» աշխատությունը: «Հայկաբան» հայերենի վերականգնման գործընթացի սկզբնավորումը

XVIII դարում մեծանում է հետաքրքրությունը գրաբարի նկատմամբ: Դրա համար ստեղծվել էին որոշակի նախադրյալներ⁴⁰: Լեզվական իրավիճակն այնպիսին էր, որ գրավոր խոսքն ակամա մղվում էր դեպի գրաբարը: Աշխարհաբարի, հատկապես արևմտահայերենի անկատար վիճակը չէր բավարարում ազգային ընդհանուր ու միասնական հաղորդակցման պահանջները: Խոսակցական այն լեզուն, որով իրականացվում էր արևմտահայոց հաղորդակցությունը, հայերենախառն թուրքերենն էր (նույնիսկ ոչ թուրքերենախառն հայերենը, որն ավելի հավանական ու բնական կլիներ, եթե նկատի ունենանք թուրքերենի գերիշխող դիրքը հայերենի նկատմամբ): Հայերենն այս վիճակում էր նաև այն բոլոր երկրների հայկական գաղթօջախներում, որոնք նույնպես գտնվում էին թուրքերի տիրապետության տակ (Ռումինիա, Լեհաստան, Բուլղարիա, Հունգարիա և այլն): Այդ մասին Հ. Աճառյանը գրում է. «Վերոհիշյալ (խոսքը վերը նշված վայրերի և ոչ միայն – Ա. Թ.) բոլոր տեղերի հայերը իրենց մայրենի լեզուն կորցրած, խոսում են թուրքերեն թե՛ տանը՝ իրենց ընտանիքում, և թե՛ դուրսը՝ շուկայում կամ փողոցում: Եկեղեցում անգամ, ուր արարողությունը կատարվում է գրաբար, քարոզ և ծանուցում կատարվում են թուրքերեն»⁴¹: Պատճառաբանված էր Սեբաստացու՝ հայատառ թուրքերենով աշխարհաբարի քերականություն գրելը, հայերեն բառերի բացատրությունները թուրքերեն համարժեքներով տալը. ժամանակի մտավորականությունը երկու կարևոր խնդիր պիտի լուծեր. ա) մշակել, մաքրել և կանոնարկել նոր-նոր ձևավորվող արևմտահայ աշխարհաբարը, բ) գրաբարը մաքրել, ուսուցանել և օգտագործել որպես գրի լեզու: Առանց չափազանցության մեջ ընկնելու կարող ենք ասել, որ նշված երկու գործընթացների սկզբնավորողը Մ. Սեբաստացին է:

1730 թ. հրատարակվեց Սեբաստացու «Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի» աշխատությունը⁴², որի կարևորագույն նպատակներից մեկն էլ դասական հայերենի վերականգնումն էր: Մինչ այս էլ Սեբաստացին գրում կամ խմբագրում էր գրաբար տեքստեր, իր աշակերտների հետ կատարում թարգմանությունների, ձեռագիր և տպագիր նյութերի լեզվական համե-

⁴⁰ Մանրամասն տե՛ս Ա ս ո յ ա ն. 2001:

⁴¹ Ա ճ ա ռ յ ա ն. 1951, 261:

⁴² Գ. Զահուկյանը, վկայակոչելով վրացական աղբյուրը, գրում է, որ այս քերականությունը «հիմք է հանդիսացել վրացական քերականության սկզբնավորման համար: 1753 թ. վրաց Անտոն կաթողիկոսը Մխիթարի հետևությամբ կազմեց վրացերենի առաջին քերականությունը՝ շատ տեղերում կատարելով բառացի թարգմանություններ և հայաբան փոփոխություններ մտցնելով վրացերենի քերականության մեջ» (Զ ա հ ու կ յ ա ն. 1974, 211):

մատուցություններ, որոնք բացահայտում էին գրաբարի բառակազմական, քերականական այլակերպումները⁴³, իսկ դրանք հետևանք էին նաև կաթոլիկ եկեղեցու լեզվի՝ լատիներենի անմիջական ազդեցության: Ձևավորվում է գրաբարի մի լեզվաորակ, որն ընդունված է անվանել լատինաբան հայերեն⁴⁴: Սեբաստացու և նրա աշակերտների ծավալած մշակութային շարժումը ենթադրում էր նաև դասական գրաբարի վերածննդի գործընթաց: Առաջ է քաշվում «հայկաբան» հայերենի վերականգնման գաղափարը: Ինչպես Հ. Աճառյանն է գրում, լատինաբան հայերենն իր «... մայրամուտն սկսեց Վենետիկում, Մխիթարյանների մոտ, ԺԸ դարին: Լատիներենի ազդեցության հաղթահարման սկզբնավորումը կապվում է Մխիթարի այն երկերի հրատարակման հետ, որոնք գրվել կամ խմբագրվել են հենց նրա կողմից:

Փաստ է, որ Սեբաստացին իր իսկ նախաձեռնած գործընթացում ցուցաբերում է որոշակի զգուշավորություն, որը որոշ հետազոտողների կողմից բնորոշվում է որպես անհետևողականություն և երկչոտություն: Սակայն ճիշտ է նաև այն, որ տեքստից դուրս՝ տողատակին, անպայման արտահայտում է իր ժխտական վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ: Գ. Ջահուկյանը գրում է, որ նա քննադատական վերաբերմունք է ցույց տալիս լատինաբանության հանդեպ և նպատակ դնում շարադրել գրաբարի քերականությունը հին ձեռագրերի հիման վրա, ապա ավելացնում է, որ նպատակն իրագործելուն խանգարում են մի քանի հանգամանքներ, որոնցից մեկն էլ այն էր, որ «... լատինաբանությունը վայելում էր Հռոմի հովանավորությունը և գրավում իշխող դիրք. նրա դեմ դուրս գալը կնշանակեր հարուցել Հռոմի կասկածանքը և վաստակել բազմաթիվ հակառակորդներ, ուստի Մխիթարը խոհեմություն է անում նույնությամբ պահելու լատինաբան նորամուծությունները՝ կցելով լայն ծանոթություններ նրանց փոխարեն հին ձեռագրերում տարածված ձևերի մասին»⁴⁵: Սա փաստում է նաև լեզվաբան Հովհ. Բարսեղյանը՝ նշելով, որ «շարունակելով ժամանակի թելադրանքով պահպանել լատինաբան նորամուծությունները՝ Սեբաստացին միաժամանակ վերջիններիս հակադրում է հայերենի հարազատ ձևերը, որով, ինչպես Չամչյանն է նկատել, ճանապարհ է հարթում հայերենի ինքնատիպ ու անադարտ քերականության համար»⁴⁶: Էդ. Աղայանը կարծում է, որ լատինաբան ձևերի առկայությունը «Քերականության» մեջ ոչ միայն իր

⁴³ XVII դ. գրաբարի վիճակի մասին Լ. Հովհաննիսյանը գրում է, որ գրաբարն արդեն «... ինչ-որ չափով կորցրել էր իր դասական հստակությունն ու համակարգայնությունը, և ամենատարբեր բնույթի գործերում երբեմն գրաբարն ու աշխարհաբարը, այլև բարբառային տարրերը հանդես էին գալիս գիրկընդխառը» (Հ ո վ - հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 1983, 121): Հետագայում գրաբարն ավելի այլակերպվեց լատիներենի ազդեցությամբ:

⁴⁴ Լատինաբան հայերենի մասին մանրամասն տե՛ս Հ ա մ բ ար ծ ու մ յ ա ն. 2010:

⁴⁵ Ջ ա հ ու կ յ ա ն. 1974, 210:

⁴⁶ Բ ա ր ս ե ղ յ ա ն. 1980, 92:

դեմ չտրամադրելու և լատինաբան քերականությունների ազդեցության արդյունք էր, այլև գրաբարի հարազատ ձևերը չտարբերակելու հետևանք: «Որ Մխիթար արքայի գրքում նկատվում է ժամանակի քերականությունների ազդեցությունը, դա ճիշտ է, և այդպես էլ, անշուշտ, պետք է լիներ, սակայն ընտիր և ոչ ընտիր, հարազատ և ոչ հարազատ գրաբարյան ձևերը չտարբերելու համար ոչ միայն այդ ազդեցությունը պետք է նշել, այլև այն, որ իր ժամանակ այդ ձևերի հարազատությունը դեռ հնարավոր էլ չէր պարզել»⁴⁷, – գրում է նա: Այսպիսով՝ հասկանալի է Սեբաստացու պահվածքը. մի կողմից՝ գտնվել Վատիկանի կրոնապետության տակ և միանգամից հաղթահարել նրա պաշտոնական լեզվի ազդեցությունը, մյուս կողմից էլ՝ հայերեն ձեռագիր մատյանների սակավությունը պահանջում էր խելամիտ դիրքորոշում:

Եզրակացություն

Կատարյալ կրթություն տալու, ազգային մշակույթն ու գիտությունը զարգացնելու նպատակամետ ցանկությունն իրագործելու համար Մխիթար Սեբաստացին եղավ բազմաթիվ տեղերում, դիմեց բազմաթիվ մարդկանց, սակայն սեփական փորձով համոզվեց, որ հայկական միջավայրում տիրում են խավարն ու տգիտությունը: Դա էլ ազդակ հանդիսացավ, որ իրագործի միաբանություն ստեղծելու իր գաղափարն ու նպատակները, այն է՝ հայոց մեջ ծավալել գիտամշակութային, կրթական-լուսավորչական գործունեություն, բարձրացնել հայ ժողովրդի ինքնագիտակցության մակարդակը, նպաստել հայապահպանության խնդիրների լուծմանը: Հատկանշական է այն, որ որպես Միաբանության Սահմանադրություն՝ իրեն առաջարկված Բարսեղի, Օգոստինոսի և Բենեդիկտոսի կանոններից ընտրում է Բենեդիկտոսի կանոնները, որովհետև դրանցում առավել արժևորվում էին մանուկների դաստիարակության ու կրթության, դպրոցների անհրաժեշտության հարցերը:

Սեբաստացու ինքնանվիրումն իր դավանած սկզբունքներին ու մտահղացումներին պսակվեց հաջողություններով ու մեծ ձեռքբերումներով:

Թաթուլ Ասոյան – ք. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի արդի հայերենի բաժնի վարիչ, Գավառի պեպրական համալսարանի հումանիտար մասնագիտությունների ֆակուլտետի դեկան: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ժամանակակից հայոց լեզու, հայոց լեզվի պատմություն, արևմտահայերեն, բառարանագրություն: Հեղինակ է 3 գրքի և 40-ից ավելի հոդվածի: ORCID: 0009-0004-9484-8797. asoyan.60@mail.ru

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ազեան Մ. 1976, Մխիթար. Մխիթարեան միաբանութեան անմահ հիմնադիր (1676–1976), Բեյրութ, Կ. Տօնիկեան և Որդիք հրատ., 79 էջ [Agian M. 1976,

⁴⁷ Ա Ղ ա յ ա ն. 1958, 124:

Mkhitar: Immortal Founder of the Mkhitarist Congregation (1676–1976). Beirut, K. Tonikian and Sons Publishing House, 79 p. (in Armenian):

Ագոնց Ստ. (Գյուվեր). 1810, Պատմություն կենաց և վարուց տեառն Մխիթարայ Սեբաստացոյ, Վենետիկ, ի վանս Ս. Ղազարու հրատ., 336 էջ [Agonc St. (Güver). 1810, History of the Life and Conduct of Saint Mkhitar of Sebastia. Venice, S. Ghazar Publishing House, 336 p. (in Armenian)]:

Աղայան Էդ. 1958, Հայ լեզվաբանության պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 385 էջ [Aghayan Ed. 1958, History of Armenian Linguistics. Yerevan, YSU Publishing House, 385 p. (in Armenian)]:

Աճառյան Հ. 1951, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, Երևան, «Հայպետհրատ», 1951, 608 էջ [Acharyan H. 1951, History of the Armenian Language, V. 2. Yerevan, “Haypethrat”, 1951, 608 p. (in Armenian)]:

Աճեմյան Վ. 1971, Գրական արևմտափայտերենի ձևավորումը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 292 էջ [Achemyan V. 1971, The Formation of the Literary Western Armenian Language. Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House, 292 p. (in Armenian)]:

Այվազովսկի Գ. 1857, Ուրուագիծ ոգոյ և ընթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վենետկոյ, Փարիզ, Գրանց Ճ. Արամեան, 160 էջ [Aivazovsky G. 1857, Outline of the spirit and course of the Mkhitarist Congregation of Venice. Paris, Library J. Aramian, 160 p. (in Armenian)]:

Ասոյան Թ. 2001, Վենետիկի Մխիթարյանները և աշխարհաբարի հարցերը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 127 էջ [Asoyan T. 2001, The Mkhitarists of Venice and the Questions of the Ashkharabar. Yerevan, “Hayastan” Publishing House, 127 p. (in Armenian)]:

Աստուածաշունչ գիրք հինգ և նորոց կտակարանաց. 1733, Վենետիկ, Անտոնի Բորտոլի հրատ., 1290 էջ [The Holy Bible Old and New Testaments. 1733. Venice, by Anthony Bortoli Publishing House, 1290 p. (in Armenian)]:

Բարսեղյան Հովհ. 1980, Հայերենի խոսքի մասերի ուսմունքը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 527 էջ [Barseghyan Hovh. 1980, The Doctrine of the Parts of Speech of the Armenian Language. Yerevan, YSU Publishing House, 527 p. (in Armenian)]:

Գասպարյան Գ. 1968, Հայ բառարանագրության պատմություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 565 էջ [Gasparyan G. 1968, History of Armenian Lexicography. Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House, 565 p. (in Armenian)]:

Դարոնյան Ս. 1979, Մ. Նալբանդյան. կյանքը և գործունեությունը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 544 էջ [Daronyan S. 1979, M. Nalbandyan: Life and Activities. Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House, 544 p. (in Armenian)]:

Երիցեան Ալ. 1883, Վենետիկի Մխիթարեանք, Թիֆլիս, տպ. Յովհ. Միանսարեանցի, 162 էջ [Yeritsian A. 1883, the Mkhitarists of Venice. Tbilisi, Publishing House by Hovh. Miansaryantsi, 162 p. (in Armenian)]:

Թորոսեան Յովհ. 1901, Վարք Մխիթարայ արքայի Սեբաստացոյ, Վենետիկ, ի վանս Ս. Ղազարու հրատ., 489 էջ [Torosyan Hovh. 1901, The Life of Abbot Mkhitaris of Sebastia. Venice, S. Ghazar Publishing House, 489 p. (in Armenian)]:

Լեո. 1986, Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 672 էջ [Leo. 1986, Collection of Works, V. 5. Yerevan, “Hayastan” Publishing House, 672 p. (in Armenian)]:

Կոստանդնուպոլսեցի Յովի. Հոլով. 1687, Պարզաբանութիւն հոգեմտագ սաղմոսացն Դավթի, Վենետիկ, տպ. Նահապետ Գյովնազարի, 840 էջ [Hovh. of Constantinople. Holov. 1687, Explanation of the Spiritual Psalms of David. Venice, Printed by Nahapet Gulnazari, 840 p. (in Armenian)]:

Համբարձումյան Վ. 2010, Լատինարան հայերենի պատմություն, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 371 էջ [Hambartsumyan V. 2010, History of Latin-Based Armenian. Yerevan, “Nairi” Publishing House, 371 p. (in Armenian)]:

Հովհաննիսյան Լ. 1983, 17-րդ դարի գրաբարը. – «Լեզվի և ոճի հարցեր» (Երևան), էջ 116–196 [Hovhannisyan L. 1983, 17th Century Grabar. – “Issues of Language and Style” (Yerevan), p. 116–196 (in Armenian)]:

Մարգարյան Ա. 1957, Միքայել Նալբանդյանի լեզվագիտական գործունեությունը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 267 էջ [Margaryan A. 1957, The Linguistic Activities of Mikael Nalbandyan. Yerevan, YSU Publishing House, 267 p. (in Armenian)]:

Նալբանդյան Մ. 1980, Երկերի ժողովածու, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 448 էջ [Nalbandyan M. 1980, Collection of Works. Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House, 448 p. (in Armenian)]:

Չոպանյան Ա. 1988, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 872 էջ [Chopanyan A. 1988, Works. Yerevan, “Soviet Writer” Publishing House, 872 p. (in Armenian)]:

Պետրոսյան Վ. 2008, Մ. Սեբաստացու լեզվաբանական հայացքները, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 206 էջ [Petrosyan V. 2008, M. Sebastatsi's Linguistic Views. Yerevan, YSU Publishing House, 206 p. (in Armenian)]:

Ջահուկյան Գ. 1964, Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, Երևան, «Միտք» հրատ., 69 էջ [Jahukyan G. Stages of Development of the Armenian Language. Yerevan, “Mitq” Publishing House, 69 p.] (in Armenian):

Ջահուկյան Գ. 1972, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 347 էջ [Jahukyan G. 1972, Introduction to Armenian Dialectology. Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House, 347 p. (in Armenian)]:

Ջահուկյան Գ. 1974, Գրաբարի քերականության պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 558 էջ [Jahukyan G. 1974, History of Grabar Grammar. Yerevan, YSU Publishing House, 558 p. (in Armenian)]:

Սարգիսեան Բ. 1905, Երկհարիւրամեայ գրականական գործունեութիւն և նշանատր գործիչներ Վենետկոյ Մխիթարեան միաբանութեան, Վենետիկ, ի վանս Ս. Ղազարու հրատ., 400 էջ [Sargisyan B. 1905, Bicentennial Literary Activity and Prominent Figures of the Venetian Mkhitarist Congregation. Venice, S. Ghazar Publishing House, 400 p. (in Armenian)]:

Սեբաստացի Մ. 1727ա, Դուռն քերականութեան աշխարհաբառ լեզուին հայոց, Վենետիկ, Անտոն Բորտոլի հրատ., 149 էջ [Sebastatsi M. 1727a, The Door to Grammar in the Ashkharabar of the Armenian Language. Venice, Anton Bortoli Publishing House, 149 p. (in Armenian)]:

Սեբաստացի Մ. 1727բ, Գիրք քրիստոնէականի վարդապետութեան, Վենետիկ, Անտոն Բորտոլի հրատ., 132 էջ [Sebastian M. 1727b, Book of Christian Doctrine. Venice, Anton Bortoli Publishing House, 132 p. (in Armenian)]:

национальной идентичности, а также в образовательный и культурный прогресс.

Татул Асоян – к. филол. н., доцент, заведующий отделом современного армянского языка Института языка им. Гр. Ачаряна НАН РА, декан филологического факультета Гаварского государственного университета. Научные интересы: история западноармянского языка, арменоведческая деятельность конгрегации Мхитаристов, изучение лексики и грамматического строя современного армянского языка. Автор 3 книг и более 40 статей. ORCID: 0009-0004-9484-8797. asoyan.60@mail.ru

FOUNDER OF THE MKHITARIST CONGREGATION:
MKHITAR SEBASTATSI

TATOUL ASOYAN

S u m m a r y

Keywords: Mkhitar Sebastatsi, Mkhitarist Congregation, Grabar, Ashkharhabar, dictionary, lexicography, Western Armenian, grammar, abbot, Catholics.

The focus of the founder of the Mkhitarist Congregation, Mkhitar Sebastatsi (1676–1749) and his disciples was the Armenian language, and it was exactly in this field of study that they achieved unprecedented success. It is well known that both prominent Armenologists of the time and Sebastatsi himself were primarily interested in Grabar (Classical Armenian), whereas Ashkharhabar (Modern Armenian) remained largely outside the scope of their attention. Nevertheless, Sebastatsi authored the first grammar of the emerging Western Armenian language, in which he advocated for its purification and standardization, simultaneously calling for the elimination of Latinisms from Grabar.

The origins of Armenian scientific lexicography can be traced back to Mkhitar Sebastatsi, who elevated it to a new, European level introducing innovative principles of dictionary compilation, which were subsequently adopted and further developed by members of the Mkhitarist Congregation.

Sebastatsi made a substantial contribution to the dissemination of education by promoting a system of primary education. This great reformer established the first schools and authored the first textbook of the Western Armenian language. Subsequently, members of the Congregation continued his work by compiling and publishing textbooks, grammatical manuals, dictionaries, and scientific studies that remain relevant to this day. Both Sebastatsi and other Mkhitarists were also engaged in literary activity and translation of works by classical and European authors. Owing

